

informațiile despre autori și lucrările lor din spectrul istoriografic mai larg propus pentru cercetare. Lucrarea profesorului de la Universitatea „Matej Bel” din Banská Bystrica este o privire de ansamblu credibilă asupra evoluției scriiturii istorice slovace de pe teritoriul locuit de slovaci în Ungaria istorică, implicând și valorificând un complex de concepte, metode și viziuni cultural-politice din trecut prin prisma istoriografiei moderne¹.

EVA MĂRZA

Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Humanitas, 2011, 358 p.

Istoric modernist, Lucian Boia a debutat în volum în 1974 cu o monografie dedicată lui Eugen Brote, agronom, memorandist². În 1978 era evaluat în mod oficial ca istoric cu „preocupări privind mișcarea națională românească din Transilvania în perioada dualismului [...]”³. Nimic surprinzător până în acest moment, într-o epocă a național-comunismului românesc. Totuși, un potențial de gândire istorică independentă l-a adus în atenția suspicioșilor decidenți ideologici ai regimului. În lipsa schimbărilor inițiate în decembrie 1989, ar fi fost condamnat să se pensioneze cu rangul de lector al Universității din București. A devenit profesor titular abia în 1990.

În continuare, Boia a intrat în raza unor adversități de altă natură, generate de sentimentul unei pudori naționaliste alertate de punerea în discuție a tabuurilor unei istoriografii naționale eroizante. În realitate, Lucian Boia nu a făcut decât să încerce, într-un cadru minimal și decent, statornicirea unei atitudini care să ridice interdicția abordării critice a unor personalități și fapte istorice. Pe această linie, cele mai aprinse dezbateri le-a prilejuit apariția cărții sale *Istorie și mit în conștiința românească*, cu o primă ediție la Humanitas în 1997 și cu reeditări succesive în anii următori.

De prin 2009, Lucian Boia ne-a luat prin surprindere cu un „iconoclast” mai subtil, repunând în discuție, cel mai adesea într-un mod neortodox, sentințele „istoriei învingătorilor” din Primul și mai ales din al Doilea Război Mondial. Incitante în acest sens, chiar dacă le-am cita doar titlurile, sunt două dintre cărțile sale, prima, referitoare la acei români din epoca Primului Război Mondial care au considerat primejdioasă și injustă ralierea României la Antanta – autorul ne-a uimit revelând numărul mare al acestora și identitatea lor –, a doua, care n-a mai vorbit ca și multe altele de până acum despre tragedia Europei și a lumii, provocată de Germania în prima jumătate a secolului trecut, ci despre însăși tragedia Germaniei⁴.

¹ Vezi interesante dezbateri, la V. Žbirková, „Historická retrospektiva vo vývoji predškolskej na Slovensku (do roku 1918)”, în *Acta Nitriensiae*, Nitra, 2 (1999), pp. 361-377; Ivan Kamenec, „Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii”, în *Studia historica Nitriensia*, VIII (2000), pp. 339-343.

² Lucian Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, București, Litera, 1974, 211 p.

³ *Enciclopedia istoriografiei românești*, coord. Ștefan Ștefănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 66.

⁴ Lucian Boia, „*Germanofili*”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Humanitas, 2009, 375 p.; Idem, *Tragedia Germaniei 1914-1945*, București, Humanitas, 2010, 143 p.

În această deschidere tematică se încadrează lucrarea care face obiectul acestei recenzii. Trebuie spus, de la început, că este vorba de o carte care trezește reacții asemenea celor ilustrate de parabola Oului lui Columb: „de ce n-am scris eu această carte?” Într-adevăr, subiectul ca atare preocupă obsesiv cercuri de opinie care depășesc în timp ultimele două decenii și topografic, frontierele României.

Este vorba despre destinul unei intelectualități grupate, în linii mari, în două generații, dominând numeric, în opțiunea autorului, personajele născute în vecinătatea anului 1900, și căreia i-a fost dat să treacă vertiginos, într-un singur deceniu (1937-1947) prin șapte regimuri, dintre care aproape fiecare a încercat să-l șteargă din istorie pe cel de dinaintea sa. Este adevărat că România a fost mânăta de curentul evoluțiilor europene, dar este greu, dacă nu chiar imposibil, să găsești în vreo țară de pe Vechiul Continent o asemenea diversitate politică desfășurată într-un răstimp atât de scurt.

Deși suntem pe cale de a introduce în text o sentință devenită loc comun printr-o prea frecventă citare, nu ne putem reprima impulsul de a o face, datorită măsurii în care ea sintetizează esența cărții recenzate. Este vorba de cuvintele cronicarului Miron Costin, „Iară nu suntu vremile supt cârma omului, ci bietul om supt vremi.”

Lucian Boia însuși își face cunoscută prudența cu care a evitat tentația de a spune totul. Analizei cantitative, el i-a preferat-o pe cea calitativă, stabilindu-și ca punct de pornire o listă cu 120 de nume, care se va extinde însă pe parcursul lucrării. De aceea, *Indicele de nume* al cărții reprezintă un instrument de orientare mai util decât ceea ce, cu o brumă de umor, am putea numi „lista lui Boia”.

Dezinvoltura cu care se deplasează autorul pe coordonatele intelectualității românești din deceniul al treilea al secolului XX până în deceniul al cincilea al aceluiași veac este susținută de o documentare prodigioasă, surse primare și secundare deopotrivă. El nu i-a ignorat pe autorii care s-au interferat parțial cu intențiile sale de cuprindere tematică: Zigu Ornea, Ana Selejan, Maria Someșan sau Marta Petreu. Aparatul critic al cărții sale cuprinde zeci de trimiteri la fonduri documentare din Arhivele Naționale Istorice Centrale sau din Arhiva Consiliului Național Pentru Studierea Arhivelor Societății, la zeci de scrieri memorialistice și monografice, la presa românească de toate orientările apărută de-a lungul a trei decenii.

Fenomenul „pătrunderii maselor în istorie”, generat de Primul Război Mondial, a avut ca aspect particular autopromovarea unei generații intelectuale a cărei vârstă – cei mai mulți exponenți erau abia trecuți de 20 de ani – și agresivitate publică erau de natură să-i scandalizeze pe românii care atinseseră sau considerau că atinseseră vârsta maturității intelectuale. Prin capitolul *Ofensiva tinerilor*, în care se schițează o analiză a acestui curent, Boia nu este un deschizător de drumuri. Au mai făcut-o înaintea lui autori români, ca Zigu Ornea, sau străini, precum Francisco Veiga, Armin Heinen, pentru a-i cita doar pe cei mai cunoscuți. Dar autorul nu-i putea omite din „eșantionul său intelectual” pe tinerii radicali ai anilor treizeci. De dreapta – Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran, Mihail Polihroniade – sau de stânga – Eugen Ionescu, Petre Pandrea, Geo Bogza, Mihail Sebastian – pe aceștia îi unea frenezia cu care doreau să șteargă din orizontul intelectual românesc tot ce însemna cultură academică, „cultura bătrânilor”, chiar dacă uneori „bătrânii” aveau în plus față de ei, în vârstă, doar mai puțin de un deceniu. Toți au suferit, mai devreme sau mai târziu, rigoarea tăvălugului istoriei. Au fost striviți însă cei care s-au identificat plenar cu un crez politic radical,

precum legionarul Mihail Polihroniade, căzut pradă, împreună cu alte sute de camarazi de-ai săi, în septembrie 1939, represaliilor regale.

Un fapt interesant relevat de autor în privința generației tinere a anilor treizeci - patruzeci, este acela că în pofida nelipsitelor conflicte, mai ales între pozițiile extreme, ei aveau un crez comun de generație, care le favoriza relațiile personale și dialogul. Mai mult decât atât, în confuzia inerentă a unui început de lume – aceasta era percepția în epocă – aceeași persoană putea pendula, sub regimul concomitenței sau al succesiunii – între asumări de stânga și de dreapta, dar neapărat radicale.

Tocmai cu domnia lui Carol al II-lea și-a început Lucian Boia prezentarea seriei de regimuri care i-au implicat în chip totalitar pe intelectuali, promovându-i sau distrugându-i în funcție de disponibilitatea lor de colaborare. Autorul nu i-a făcut regelui o portretizare în acvaforte, prezentându-l ca pe o îmbinare de calități și defecte, în aceeași proporție. A surprins un aspect interesant pentru „regele culturii românești”, „Ceahlăul culturii românești”, „Brâncoveanul culturii românești”, pentru a cita doar trei clișee ale cultului personalității. Regele nu citea, este prezumția autorului. Lipsa lecturii din preocupările sale curente era însă suplinită de instinctul său cultural (inteligenta nu-i lipsea) și de neprețuitele servicii pe care i le-au adus oameni ca generalul Nicolae Condiescu, mediatorul între rege și scriitori. Sub auspiciile influenței în celui din urmă și-au găsit locul în *Revista Fundațiilor Regale* și în Editura Fundațiilor Regale nu numai textele unor autori mai ponderați, precum George Călinescu sau C. C. Giurescu, dar și poeziile lui Zaharia Stancu, George Bacovia sau Tudor Arghezi, versuri despre care ne putem îndoi că l-ar fi putut atrage pe suveran.

Încheiem acest episod raliindu-ne opiniei lui Lucian Boia, cu observația că oponenții lui Carol al II-lea, chiar și cei culturali, n-au fost în pericol de dislocări profesionale, încarcerări sau suprimare. Excepție au făcut-o legionarii, în frunte cu Zelea Codreanu, care, refuzând să devină falanga sa personală și asasinându-i omul de încredere, prim-ministrul Armand Călinescu, au fost decimați într-un chip barbar, total nepotrivit unei țări europene în secolul XX.

Nu aceleași concluzii le putem trage în legătură cu *statul național legionar*, care a preluat succesiunea carlismului.

Anticipăm, tot alături de autor, că generalul Ion Antonescu, rămas să exercite singur puterea în perioada 24 ianuarie 1941 - 23 august 1944, a fost mult mai tolerant cu oponenții. Legalismul și simțul militar al ordinii îl împiedicau să recurgă la excesele de tip legionar. Până și sentințele de încarcerare pronunțate împotriva unor oameni făcuți răspunzători de rebeliunea din ianuarie 1941 nu au fost ispășite până la capăt, universitari precum P. P. Panaitescu sau Traian Brăileanu, legionari, fiind achitați la scurt timp după reținere. Lagărul de la Târgu Jiu, în care comuniștii conviețuiau cu gardiștii, avea un regim de funcționare interioară mai mult decât îngăduitor. Tragedia existențială pe care a provocat-o Antonescu în rândul intelectualilor a fost mai degrabă una indirectă. Angrenându-i pe mulți în propaganda pentru susținerea războiului antisovietic, i-a făcut vulnerabili mai târziu în relațiile cu autoritățile comuniste.

Legionarii însă, atât timp cât au fost partid unic de guvernământ, au fost primii care au pervertit aserțiunea cristică „cine nu este împotriva noastră este cu noi (Marcu 9:40), transformând-o, pe urmele bolșevicilor și ale naziștilor, în „cine nu este cu noi, este împotriva noastră”. Se va vedea, după 1948, aplicarea acestei sentințe a fost dusă la perfecțiune de comuniștii români ajunși la putere. Atenția lor s-a îndreptat în mod

predilect asupra universităților. Ei au provocat, la București, Cluj sau Iași dislocări fără precedent, schimbându-i pe toți rectorii și decanii, înlocuind cadrele universitare indezirabile. Nu în puține cazuri, această politică legionară a purtat marca antisemitismului.

În anii 1944-1948, nefiind deocamdată singuri și nici siguri pe propriile forțe, comuniștii și-au început politica de epurări și promovări cu o oarecare prudență. Și titlul de capitol al lui Lucian Boia exprimă caracterul de tranziție al perioadei: „De la o dictatură la alta ... cu puțină democrație”.

Lucian Boia nu a ignorat soluția de „purgatoriu”, a exilului, adesea mai confortabilă, dar nu lipsită de frustrări și amărăciune. Primii cuprinși de autor în analiza sa sunt legionarii expatriați deja din ianuarie 1941 și reprezentanții corpului diplomatic care au refuzat rechemarea din partea autorităților comuniste. Dintre aceștia, prezenți în carte sunt Grigore Gafencu, Mircea Eliade, Aron Cotruș, Vintilă Horia, pentru a nu reține decât numele cele mai cunoscute.

Pentru cei mulți, rămași în țară, despărțirea apelor s-a produs începând din anul 1950, când opțiunea personalităților din mediile universitare și din cele ale Academiei Române, pentru a nu mai vorbi și de celelalte categorii ale elitelor românești, a devenit una foarte dură și dihotomică. Alegerea era foarte simplă în abjecția ei: a deveni „tovarăș de drum” al comuniștilor, cu toate avantajele, dar fără vreun angajament ferm de salvare, sau a te îndrepta spre pușcării și lagăre în care supraviețuirea era un miracol. Cazul Academiei Române este cel mai reprezentativ în plan general și în economia cărții. Ca și pentru scriitori sau universitari, alegerea era între viață și moarte. Substratul moral profund constă însă în faptul că prosperitatea membrilor Academiei Republicii Populare Române, de după 1948 – Traian Săvulescu, Mihail Sadoveanu, George Călinescu ș. a. – a avut prețul vieții și al libertății unor oameni ca Gheorghe Brătianu, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș sau Silviu Dragomir.

Impresia dominantă pe care o degajă cartea lui Lucian Boia este aceea a contorsiunilor existențiale suferite în al doilea sfert al secolului XX de un contingent intelectual românesc – dominant universitar și academic în intenția autorului – în vertijul unor schimbări care evoluau cu pași mari către un regim totalitar de durată. Puțini, cei cu crezuri și principii stabile, au fost întotdeauna victimele istoriei. Masa – în măsura în care putem folosi acest termen în cazul unei elite intelectuale – a dovedit o surprinzătoare adaptabilitate, ocolind pericolele prin apostazii și renegări care, în aparență cel puțin, nu le-au provocat crize de conștiință. Este tragi-comică revolta marelui ziarist Pamfil Șeicaru (întâmplarea nu apare în carte), aflat în exil, adânc încredințat de faptul că Mihail Sadoveanu, nu numai că se folosea de moșia sa de la Ciorogârla, dar îi și purta costumele din garderoba pe care și-o abandonase acolo.

Au fost și cazuri, *nomina odiosa*, care au schimbat cu cea mai mare dezinvoltură adeviziunea liberală cu uniforma Frontului Renașterii Naționale, cu cămașa verde apoi, și sustrăgându-se rigorilor justiției antonesciene au fost adoptați de comuniștii care, în criză de legitimitate, aveau nevoie de girul unor scriitori, universitari sau academicieni cu largă vizibilitate internă și internațională.

Pentru unii intelectuali de astăzi – opinia nu este niciodată univocă – o astfel de ascendență poate fi stânjenitoare. Dar *intelectualul*, pot zice alții, nu poate trăi la nesfârșit în afara unei instituții tutelare, a vieții publicistice și editoriale. O astfel de ostracizare echivalează cu moartea civilă și evitarea ei merită orice preț.

Lucian Boia nu s-a situat în această dilemă pe o poziție justițiară. Pentru un istoric experimentat, contextul joacă un rol important în interpretare. El a dedicat două capitole, deși nu în exclusivitate, definirii contextului intern. Este vorba de textele cuprinse sub titlurile *Naționaliști și democrați, evrei și antisemiți și Profesori și academicieni*. Lipsa unor referiri la contextul european al epocii ar putea lăsa compromisul politic înțeles ca un blam rezervat doar intelectualilor români sau altora de dincoace de Cortina de Fier. Dar în cazul acesta, ce putem spune despre generalul, ulterior mareșalul francez Philippe Pétain, erou în Primul Război Mondial și trădător în al Doilea? Sau, revenind la mediile intelectuale, rememorăm viața scriitorului Louis-Ferdinand Céline, colaboraționist și antisemit în anii patruzeci, amnistiat în 1944, mort însă din proprie voință sub apăsarea oprobriului public. În Germania, marele filosof Martin Heidegger, nazist după 1933, subiect al procesului de „denazificare” după 1945, a fost reintegrat în mediul universitar în 1950, iar opera sa se bucură pretutindeni de o înaltă apreciere. În mediile academice, dezbaterile asupra asumărilor politice ale lui Heidegger continuă totuși și astăzi cu o mare intensitate. În alt registru, scriitorul antinazist Thomas Mann, autoexilat în 1934, s-a simțit străin după 1945 într-o Germanie care l-a primit cu răceală și și-a perpetuat expatrierea, murind în 1955, în Elveția.

În plan general, în Italia, Spania sau Franța, schisma între stânga și dreapta politică, cu rădăcini în perioada interbelică, are și astăzi ecouri în mediile intelectuale.

Nu ne scapă satisfacția autorului de a-și surprinde cititorii prin insolitul noilor sale teme. *Capcanele istoriei* este însă o carte care își găsește bine locul în opera sa și răspunde unor așteptări ale literaturii istoriografice românești, atât sub aspectul direct științific, cât și sub cel al deontologiei intelectuale. Dependența intelectualului de puterea politică nu este o realitate întreruptă în evoluția ei, putând fi identificată fără prea mari eforturi în România zilelor noastre.

VALER MOGA